

Tri poznámky k poetike prípravy textu

Zornitza Kazalarska

KAZALARSKA, Z.: Three Comments on the Poetics of Text Preparation
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 64, No. 3, p. 201 – 207

Key words: poetics, scene of writing, text preparation, manuscript, note, aesthetic resistance, Rüdiger Campe, genre studies

The paper follows the current boom of using the term poetics in the humanities and gives examples mainly from the German context. With regard to this poetic turn, the author goes on to deal with new uses of the term in literary science, which are mainly related to the instrumental and technical, as well as physical and gestic aspects of literary production and their summary into a traditional set of poetic issues. The paper builds on poetic synergy of the „scenes“ of writing (R. Campe) during literary production and, in conclusion, it deals with the scenes of autobiographical writing in the literatures of Central and Eastern Europe. The concept of „poetics of preparation“ is suggested in order to characterize literary works which are oriented at aesthetic and poetic dimensions of manuscripts. In the author's opinion, distinct poetics can be typically found, for instance, in small forms of the note-taking style of writing, which dominates in the field of unedited literature of the 1970s and the 1980s.

Kľúčové slová: poetika, scéna písania, príprava textu, rukopis, poznámka, estetický odpor, Rüdiger Campe, genealógia

1. Poetika

V roku 2012 sa na Slobodnej univerzite v Berlíne uskutočnila séria prednášok s názvom *Poetika*,¹ zameraná na témy súvisiace s historickými naratívami a aktuálnymi stanoviskami o poetike. Organizátori Armen Avanesian a Jan Niklas Howe zdôrazňujú relevantnosť výskumnej problematiky jednotlivých príspevkov vzhľadom na aktuálnu konjunktúru pojmu poetiky práve v takých spoločenských

1 K prednášateľom patrili napríklad Anselm Haverkamp, Renate Lachmann, Joseph Vogl und Rüdiger Campe. Ku koncepcii a programu podujatia bližšie internetová stránka <http://www.spekulative-poetik.de/ringvorlesung-poetik.html>.

202 oblastiach, pre ktorých vlastné sebaporozumenie nehrá poézia dominantnú rolu. Ako príklady uvádzajú poetiku vedenia, priestoru, tanca, moci, ekonómie, nečinnosti, ktoré implicitne pracujú s vysvetľujúcim potenciálom poetologických otázok.² Tento *poetic turn*,³ poetologický obrat, ktorý možno v súčasnosti pozorovať v kultúrnych a spoločenských vedách, súvisí s novým určením pojmových dimenzií poetiky, konkrétne s jej širším chápaním ako nástroja analýzy zhotovenosti nielen umeleckých textov, ale aj sociálnych skutočností a udalostí.

Podobnú tendenciu možno zaznamenať aj v samotnej oblasti literárnej vedy, ktorá si v posledných rokoch nanovo adaptuje pojem poetiky a skúma napríklad poetiku papiera a grafickej úpravy textu, poetiku literárneho archívu, literárnej vecnosti, rukopisu, čmárania, poetiku listovania a zbierania, poetiku nástroja.⁴ Nemecká komparatistka Susanne Strätlingová píše vo svojej nedávno vydanej monografii *Die Hand am Werk: Poetik der Poiesis in der russischen Avantgarde* (Priložiť ruku k dielu. Poetika poiesis v ruskej avantgarde, 2017) o potrebe skúmať poetiku operatívosti literatúry, teda venovať pozornosť nielen poetike tvorby, ale aj poetike jej utvárania a vyhotovenia: „Vystopovať a vypracovať poetiku poiesis znamená sprístupniť sústredeným zameraním sa na ruku oblasti *genézy, použitia a podoby* umeleckých diel.“⁵ Možno preto predpokladať nové literárno-vedné použitie pojmu poetiky, či prinajmenšom zaregistrovať *nevyhnutosť* nového pojmového aparátu, ktorý by zahrnul do tradičného komplexu poetologických otázok materiálne (telesné, gestické, operatívne, performačné, prezenčné atď.) aspekty literárnej tvorby.

V tomto rozšírení pojmových implikácií poetiky sa v neposlednom rade skrýva aj kritika samotného pojmu. Vychádzajúc zo všeobecnej definície aktu písania ako „ansámbly jazyka, inštrumentality a gestiky“ Rüdigeru Campeho⁶ možno stanoviť, že poetika ako nástroj textovej analýzy sa viaže prevažne na jazykovo-sémantický aspekt písania. Tradične chápaná poetika sa zaoberá predovšetkým otázkou, ako a na základe akých jazykových štruktúr bolo umelecké dielo vytvorené; v tomto zmysle sa akt písania rovná číremu a absolútne vnímanému básneniu. Problémom, súvisiacim s inštrumentálno-technickými a telesno-gestickými

2 AVANESSIAN, Armen – HOWE, Jan Niklas: Einleitung. In: AVANESSIAN, Armen – HOWE, Jan Niklas (eds.): *Poetik. Historische Narrative und aktuelle Positionen*. Berlin : Kadmos, 2014, s. 7: „Zugleich lässt sich eine neuere Konjunktur des Begriffs Poetik beobachten: Aktuelle Poetiken des Wissens, des Raums, des Tanzes, der Ökonomie, des Nichtstuns oder der Macht gehen, meist implizit, von einem Erklärungspotential poetologischer Fragestellungen gerade mit Blick auf Gesellschaftsbereiche aus, in deren Selbstverständnis Poesie keine dominante Rolle spielt.“

3 POTT, Sandra: Einleitung, In: POTT, Sandra (ed.): *Poetiken. Poetologische Lyrik, Poetik und Ästhetik von Novalis bis Rilke*. Berlin – New York : De Gruyter, s. 3.

4 Ako príklady možno uviesť nasledujúce monografie, ktoré vyšli v posledných piatich rokoch: STRÄTLING, Susanne: *Die Hand am Werk. Poetik der Poiesis in der russischen Avantgarde*. Paderborn : Fink, 2017; SCHMIDT, Sarah (ed.): *Sprachen des Sammelns. Literatur als Medium und Reflexionsform des Sammelns*. Paderborn : Fink, 2016; SCHULZ, Christoph (ed.): *Poetiken des Blätterns*. Hildesheim – Zürich – New York : Olms, 2015; CUDRÉ-MAUROUX, Stéphanie – WIRTZ, Irmgard M. (eds.): *Literaturarchiv – Literarisches Archiv. Zur Poetik literarischer Archive*. Wallstein : Chronos, 2013; DRIESEN, Christian (ed.): *Über Kritzeln. Graphismen zwischen Schrift, Bild, Text und Zeichen*. Zürich : Diaphanes, 2012.

5 Strätling, c. d., s. 24: „Konzepte einer Poetik der Poiesis aufzuspüren und zu erarbeiten, bedeutet somit, über die Hand Bereiche der Genese, des Gebrauchs und der Gestalt von Kunstwerken zu erschließen.“

6 CAMPE, Rüdiger: Die Schreibszene, Schreiben. In: ZANETTI, Sandro (ed.): *Schreiben als Kulturtechnik. Grundlagentexte*. Berlin : Suhrkamp, 2015, s. 271: „Ensemble von Sprache, Instrumentalität und Gestik“.

7 K avantgardistickému chápaniu jazyku ako nástroja pozri Strätling, c. d, s. 283 – 320.

aspektmi literárnej tvorby sa poetika venuje len zriedkavo: napríklad vtedy, keď vníma jazyk a slovo ako nástroje produkcie zmyslových štruktúr.⁷ Otázka vedľajších, neviditeľných a len latentne pôsobiacich okolností literárneho písania – napríklad otázka, z čoho a prostredníctvom čoho bolo umelecké dielo urobené – zostáva spravidla mimo oblasti poetiky.

2. Poetika scén písania

Ide teda o doplnenie tradičnej poetiky o poetické spolupôsobenie písacích nástrojov, písacích podložiek, telesných gest, dokonca aj miest písania pri literárnej tvorbe, to znamená o zapojenie „scén“⁸ literárneho písania do oblasti novo definovanej poetiky. Sandro Zanetti, jeden z iniciátorov rozsiahleho projektu *Zur Genealogie des Schreibens* (Ku genealógii písania, 2001 – 2007),⁹ navrhuje preto revidovať definíciu Jakobsonovho konceptu poetickosti. Poetickú funkciu, ktorou Jakobson označuje zameranie jazyka na správu ako takú, treba podľa neho rozšíriť o „zameranie jazyka na jeho inštrumentálne, gestické a materiálne podmienky“.¹⁰

S týmto naozaj inšpirujúcim teoretickým východiskom súvisí rad otázok: Kedy sa scény písania v literatúre stávajú súčasťou poetiky? Za akých predpokladov sa menia na integrálny komponent poetiky textu? Na základe čoho možno posúdiť, či sú markantnou a dominantnou vlastnosťou len určitých (a nie všetkých) literárnych textov? Kedy máme dostatočné dôvody hovoriť o poetike? Hľadať odpovede je dôležité, pretože existuje celý vejár možností, ako literatúra narába s okolnosťami svojho vzniku a uskutočnenia. Smerodajné pre ich jemnú diferenciáciu je pritom, ako akt písania prechádza zo stavu latencie do manifestovanej podoby a v akom stupni intenzity sa to v napísanom texte prejavuje.

Každý literárny text sa v prvom rade vyznačuje istou historicky premenlivou a individuálne danou scénou písania, na ktorej sa odohráva: napr. mobilné či ambulantné písanie, na ulici či doma pri písacom stole, perom, písacím strojom alebo počítačom, v papierovom alebo digitálnom formáte. Tieto technicko-materiálne okolnosti textovej genézy možno pre jasnosť označiť ako dokumentárne scény písania.¹¹ Okrem toho však existuje množstvo literárnych textov, ktoré popisujú alebo nejako tematizujú fiktívne scény písania. Sú to napríklad texty,

8 K pojmu „scény písania“, definovanému ako „návrat písania v napísanom“ bližšie napr. GIURIATO, Davide – STINGELIN, Martin – ZANETTI, Sandro: Einleitung. In: GIURIATO, Davide – STINGELIN, Martin – ZANETTI, Sandro (eds.): „Schreiben heißt: sich selber lesen“. *Schreibszenen als Selbstlektüren*. München: Wilhelm Fink, 2008, s. 12: „Für diese Wiederkehr des Schreibens im Geschriebenen hat sich der Begriff der ‚Schreibszenen‘ bzw. der ‚Schreib-Szene‘ angeboten“. K ďalším významovým implikáciám pojmu bližšie aj STINGELIN, Martin: ‚Schreiben‘ (Einleitung). In: GIURIATO, Davide – STINGELIN, Martin – ZANETTI, Sandro (eds.): „Mir ekelt vor diesem tintenleckenden Säkulum“. *Schreibszenen im Zeitalter der Manuskripte*. München: Fink, 2004, s. 7 – 21.

9 K projektu *Zur Genealogie des Schreibens* (Ku genealógii písania) bližšie jednotlivé publikácie ako aj internetová stránka <http://www.schreibszenen.net>.

10 ZANETTI, Sandro: Logiken und Praktiken der Schreibkultur. Zum analytischen Potential der Literatur. In: WIRTH, Uwe (ed.): *Logiken und Praktiken der Kulturforschung*. Berlin: Kadmos, 2009, s. 83: „Einstellung der Sprache auf ihre instrumentellen, gestischen und materialen Bedingungen.“

11 K rozlíšeniu medzi dokumentárnymi a poetickými scénami písania bližšie THÜRING, Hubert: Friedrich Glausers Schreiben im Kreuzungspunkt von Philologie und Kulturwissenschaft. In: *Germanistik in der Schweiz. Online-Zeitschrift der SAGG*, roč. 5, 2008 (http://www.sagg-zeitschrift.unibe.ch/5_08/thuring.html).

204 v ktorých vystupujú píšuci protagonisti; texty, ktoré rozprávajú príbehy o písaní, o písacích nástrojoch, materiáloch a situáciách, a to bez toho, aby problematizovali akt písania ako súhry jazyka, inštrumentality a gestiky a destabilizovali alebo zničili rovnováhu medzi jeho jednotlivými komponentmi. Ale aj bez toho, aby bolo písanie zdrojom možných či skutočných prekážok alebo odporov.

Scény písania nadobúdajú napokon poetický význam len v niektorých literárnych textoch. Podľa už spomínaných iniciátorov projektu o genealógii písania Davida Giuriata, Martina Stingelina a Sandra Zanettiho sa tak deje obvykle v časoch, v ktorých sa podmienky literárnej produkcie a ich možnosti pokladajú za ohrozené či sťažené.¹² Najčastejšie ide o obdobia prechodu (napríklad mediálneho prechodu od ručného k strojovému písaniu, od strojového k digitálnemu písaniu atď.), počas ktorých musia spisovatelia zvládnuť určité mediálno-technické prekážky alebo prekonať odpor k písaniu, averzie k neobvyklým písacím nástrojom, materiálom a telesným gestám. V takých prechodných časoch sa dokumentárne scény písania stávajú objektom literárnej reflexie a fungujú najčastejšie ako figúry poetologických reflexií a metareflexií.¹³ Texty explicitne alebo implicitne poukazujú na to, ako, kde, prostredníctvom čoho boli napísané (na ceste, narýchlo, ceruzkou, prenosným písacím strojom, v lese, na voľných lístkoch) alebo ich sprevádzajú detailné návody na čítanie a písanie. Zo slovanských literatúr možno uviesť niekoľko paradigmatických príkladov: Vasilij Rozanov dokumentuje vo svojej zbierke fragmentov *Opavšie list'ja* (Opadané listy) situačný rámec a exaktné okolnosti písania, aby zdôraznil ich bezprostrednosť a prchavosť; Vítězslav Nezval sa usiluje v próze *Pražský chodec* o vety, ktorých zaškatul'kovaná štruktúra a dĺžka mala zodpovedať štruktúre a dĺžke pražských ulíc, po ktorých sa chodec prechádza; Bohumil Hrabal vzťahuje svoje automatické písanie v románe *Obsluhoval jsem anglického krále* na oslnivú bielosť papiera a na prenosnosť písacieho stroja; Andrej Siňavskij popisuje nedostatok papiera a jeho materiálne a senzuálne vlastnosti, reflektujúc ich vplyv na minimalistickú poetiku svojich väzenských listov v texte *Golos iz chora* (Hlas z chóru); Dominik Tatarka reflektuje v nápadne sa opakujúcich *Písačkách* obraznosť a rytmus rukou písaných textov a nečitateľných čmáranín alebo tematizuje písanie po pokožke svojej milenky atď.

Problematizovanie písania ako takého súvisí pritom s pocitom, že harmonická súhra medzi jazykom, inštrumentalitou a gestikou sa dostáva do nerovnovážneho stavu, že písanie ako zosúladený celok sa rozpadá na svoje jednotlivé zložky. Písaniu sa v takýchto prípadoch otvárajú možnosti intermediálnych pasáží medzi písmom, obrazom (písma), hlasom a tónom. Akt písania sa dá vtedy redukovať len na jeho inštrumentálno-technickú dimenziu a premeniť na čisté ťukanie do písacieho stroja (napr. všeobecne v experimentálnej a konceptuálnej poézii, a konkrétne v takých textoch ako *Co napsaly ruce* a *Co napsaly zavřené oči* v *Básňach ticha* Jiřího Koláře). Keď majú prevahu len telesno-gestické aspekty

12 Bližšie k tomu GIURIATO, Davide: (Mechanisiertes Schreiben). In: GIURIATO, Davide – STINGELIN, Martin – ZANETTI, Sandro (eds.): „Schreibkugel ist ein Ding gleich mir: von Eisen“. *Schreibszenen im Zeitalter der Typskripte*. München : Fink, 2005, s. 7 – 20.

13 Bližšie LUBKOLL, Christine – ÖHLSCHLÄGER, Claudia: Einleitung. In: LUBKOLL, Christine – ÖHLSCHLÄGER, Claudia (eds.): *Schreibszenen. Kulturpraxis – Poetologie – Theatralität*. Freiburg i. Br. – Berlin : Rombach, 2015, s. 9 – 24.

písania, môžu z neho zostať len nečitateľné čarbanice (napr. v dielach Cy Twomblyho a Carlfriedricha Clausa). Zatiaľ čo dokumentárne alebo poetizované scény písania najčastejšie tvoria len kulisy pre genézu alebo zmyslovú štruktúru textu, v poetických scénach písania sa dostáva na javisko samotný akt písania, písanie ako také vystupuje na scénu textu. Aspekty divadelnosti, scénickosti a dramatickosti, ktoré sa tak či tak skrývajú v pojme „scény písania“, nadobúdajú potom ešte väčší význam: V texte sa odohrávajú doslova drámy písania a s nimi súvisiaci deľba úloh medzi režijnú prácu, inscenáciu a seba-inscenáciu píšuceho autora ako performanciu autorstva.¹⁴

3. Poetika prípravy textu

Vychádzajúc z týchto úvah, dotknem sa na záver jednej špecifickej scény písania a jej poetického potenciálu, a to scény prípravy textu a presnejšie scény poznámkového písania, ktorá s ňou tesne súvisí.¹⁵ Výraz „príprava románu“ používa Roland Barthes v rámci svojich prednášok z konca sedemdesiatych rokov 20. storočia na Collège de France v Paríži. Barthes vysvetľuje význam francúzskeho slova *préparation* na základe jedného citátu od Marcela Prousta, ktorý vraj niekedy porovnal vznikajúci román *À la recherche du temps perdu* s procesom šitia odevu: Krajčírka strihá najprv látku, zošívá jednotlivé časti, všetko spolu spája a odev zhotovuje, teda pripravuje.¹⁶ V tomto zmysle používa aj Barthes slovo „príprava“ a myslí tým nielen „podmienky na zhotovenie literárneho diela“,¹⁷ ale aj fantazmu autora o písaní ako ručnej práci, ako práci v domácnosti, v kuchyni literatúry. Vzhľadom na to pôsobí výraz „poetika prípravy“ do určitej miery ako pleonazmus, lebo „zhotovenie“ či „podmienky na zhotovenie textu“ sú (nielen z etymologického hľadiska) významovými komponentmi samotného pojmu poetiky. Toto pleonastické zdvojenie však poukazuje na základnú vlastnosť literárnych textov, pre ktoré je poetika prípravy príznačná: Ony túto fázu prípravy zdvojujú, predlžujú, zmnožujú; zdržiavajú, realizujú a niekedy sa aj vyčerpávajú vo fáze svojej vlastnej prípravy,¹⁸ odohrávajú sa na scéne písania rukopisu a, aj v prípade realizovanej knižnej publikácie, natrvalo zostávajú a chcú zostať rukopismi.

Pojem poetiky prípravy navrhujem pre charakterizovanie literárnych diel, ktoré sa orientujú na esteticko-poetologické dimenzie rukopisu a sú zamerané

14 Pri metafore „scény písania“ sa Rüdiger Campe síce odvoláva na Derridu a jeho pojem *scène de l'écriture*, ale filozofická zložka subjektivity uňho ostáva v úzadí. Derrida vychádza na rozdiel od Campeho zo skeptického postoja voči písaniu ako intencnému aktu autonómneho subjektu. Na pojme *scène de l'écriture* ľpie teda pôvodne určitá bezmocnosť subjektu, lebo akt písania sa nevyhnutne vymýka jeho absolútnej kontrole a pripomína divadelnú hru. Bližšie DERRIDA, Jacques: *Freud und der Schauplatz der Schrift*. In: DERRIDA, Jacques: *Die Schrift und die Differenz*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994, s. 302 – 350.

15 K poetike poznámkového písania bližšie KAZALARSKA, Zornitza: Poetika prípravy. České a slovenské scény autobiografického písania v 70. a 80. rokoch 20. storočia. In: *Slovenská literatúra*, roč. 63, 2016, č. 5, s. 364 – 376.

16 BARTHES, Roland: *Die Vorbereitung des Romans. Vorlesung am College de France 1978 – 1979 und 1979 – 1980*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2008, s. 60: „seinen entstehenden Roman mit einem Kleid vergleicht, dessen Stoff die Schneiderin zurechtschneidet, zusammenheftet, vernäht, mit einem Wort: anfertigt.“

17 Tamže, s. 205: „Bedingungen der Anfertigung eines literarischen Werkes.“

18 Tamže, s. 58.

206 na poetiku textových druhov, ktoré aj v období strojopisov (hoci anachronicky či nostalgicky) píšeme rukou: napríklad listy, pohľadnice, denníky, poznámky, náčrty, koncepty, skice, albumy, privátne kartotéky, poznámky na okraji v knihách, zoznamy, teda „písачky“ všelijakého typu. Tieto formy inscenácie ručného písma v tlačenej knihe označil Vasilij Rozanov takmer synestetickou metaforou „tón rukopisov“.¹⁹ Pre výskum podobných literárnych fenoménov používa Christian Benne vo svojej monografii *Die Erfindung des Manuskripts* (Objav rukopisu, 2015)²⁰ pojem literárneho rukopisu. Benne sa síce venuje postupnému vzniku literárneho rukopisu v 18. storočí, súvisiaceho s rozšírením malých foriem autobiografického písania (denníkové zápisy, listy, poznámky), ale rozlišuje niekoľko historických štádií v procese jeho objavenia, inštitucionalizovania, bádania a poetizovania, ktorý siaha až podnes. Pre poslednú a súčasne prebiehajúcu etapu je charakteristické práve vnímanie istej estetiky rukopisov a presun ich výskumu z oblasti textológie do oblastí literárnych a kultúrnych vied.²¹

V súlade s Benneho históriou, teóriou rukopisu a literárnej vecnosti sa ponúka možnosť hľadať podobné obdobia znovuoobjavenia literárneho rukopisu a prehodnotenia jeho poetického a estetického potenciálu aj v literatúrach strednej a východnej Európy. Svojráznou poetikou prípravy sa vyznačujú napríklad malé formy poznámkového písania, dominujúce v sfére ineditnej literatúry sedemdesiatych a osemdesiatych rokov. Konštitutívnu úlohu pre ich výskyt má estetický odpor proti (v mnohých ohľadoch sťaženým) vonkajším okolnostiam písania. Moment opozície sa pritom viaže nielen na jazykovo-sémantickú dimenziu literárneho textu, ale aj na funkčný presun písacích nástrojov, materiálov, gest a miest na hlavné dejisko jeho poetiky. Faktory, ktoré s anachronistickým návratom k rukopisnosti súvisia, sú samizdat, odňatie techniky, nedostatok papiera, písanie bez zamerala na čitateľstvo, písanie bez seba-lektúry, znovuoobjavenie korešpondencie ako formy literárnej komunikácie, posunutie publikačného aktu na neskôr, rozširovanie pravidelného písania ako sebatechniky,²² starosti o seba-archivovanie. Do textového korpusu, na základe ktorého by sa dali vypracovať základné elementy poetiky prípravy, patria autori ako Miron Białoszewski, Bora Ćosić, Lidija Ginzburg, Ivan Kadlecík, Petr Král, Boris Michajlov, Andrej Siňavskij, Dominik Tataraka, Karel Trinkewitz, Ludvík Vaculík, Ján Zábrana, Pavel Zajíček. V ich dielach sa scéna poznámkového písania (ako aj všeobecne scéna písania rukopisov) dostáva do popredia a súvisí so zvláštnym, vedome reflektovaným operačným programom zaznamenávania maličkosti v prenosnom zápisníku, mimochodom a narýchlo. Ich interpretačné čítanie, zamerané na mikroformát poznámky ako osobitnej praxe písania so svojráznou inštrumentalitou a gestikou, by prispelo nielen k poetike autobiografického písania a jeho malých foriem, nielen k poetike disidentského písania (chápaného v najširšom význame slova ako súbor textových stratégií,

19 ROZANOV, Vasilij: *Abgefallene Blätter*. Frankfurt am Main : Eichborn, 1996, s. 148: „Ton der Handschriften.“

20 BENNE, Christian: *Die Erfindung des Manuskripts. Zur Theorie und Geschichte literarischer Gegenständlichkeit*. Berlin : Suhrkamp, 2015.

21 Tamže, s. 38.

22 K pojmu „sebatechniky“ bližšie FOUCAULT, Michel: *Technologien des Selbst*. In: FOUCAULT, Michel: *Technologien des Selbst*. Frankfurt am Main : Fischer, 1993, s. 24 – 62.

vyvolávajúcich estetický odpor), ale napokon aj na načrtnutie pojmových kontúr *novej* poetiky a na vyskúšanie jej operačného potenciálu pre analýzu literárneho písania a jeho scén. 207

Literatúra

- AVANESSIAN, Armen – HOWE, Jan Niklas: Einleitung. In: AVANESSIAN, Armen – HOWE, Jan Niklas (eds.): *Poetik. Historische Narrative und aktuelle Positionen*. Berlin : Kadmos, 2014, s. 7 – 14.
- BARTHES, Roland: *Die Vorbereitung des Romans. Vorlesung am College de France 1978 – 1979 und 1979 – 1980*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2008.
- BENNE, Christian: *Die Erfindung des Manuskripts. Zur Theorie und Geschichte literarischer Gegenständlichkeit*. Berlin : Suhrkamp, 2015.
- CAMPE, Rüdiger: Die Schreibszone, Schreiben. in: ZANETTI, Sandro (ed.): *Schreiben als Kulturtechnik. Grundlagentexte*. Berlin : Suhrkamp, 2015, s. 269 – 282.
- CUDRÉ-MAUROUX, Stéphanie – Wirtz, Irmgard M. (eds.): *Literaturarchiv – Literarisches Archiv. Zur Poetik literarischer Archive*. Wallstein : Chronos, 2013.
- DERRIDA, Jacques: Freud und der Schauplatz der Schrift. In: DERRIDA, Jacques: *Die Schrift und die Differenz*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1994, s. 302 – 350.
- DRIESEN, Christian (ed.): *Über Kritzeln. Graphismen zwischen Schrift, Bild, Text und Zeichen*. Zürich : Diaphanes, 2012.
- FOUCAULT, Michel: Technologien des Selbst. In: FOUCAULT, Michel: *Technologien des Selbst*. Frankfurt am Main : Fischer, 1993, s. 24 – 62.
- GIURIATO, Davide: (Mechanisiertes Schreiben). In: GIURIATO, Davide – STINGELIN, Martin – ZANETTI, Sandro (eds.): *„Schreibkugel ist ein Ding gleich mir: von Eisen“*. Schreibszenen im Zeitalter der Typoskripte. München : Fink, 2005, s. 7 – 20.
- GIURIATO, Davide – STINGELIN, Martin – ZANETTI, Sandro: Einleitung. In: GIURIATO, Davide – STINGELIN, Martin – ZANETTI, Sandro (eds.): *„Schreiben heißt: sich selber lesen“*. Schreibszenen als Selbstlektüren. München : Wilhelm Fink, 2008, s. 9 – 17.
- KAZALARSKA, Zornitza: Poetika prípravy. České a slovenské scény autobiografického písania v 70. a 80. rokoch 20. storočia. In: *Slovenská literatúra*, roč. 63, 2016, č. 5, s. 364 – 376.
- LUBKOLL, Christine – ÖHLSCHLÄGER, Claudia: Einleitung. In: LUBKOLL, Christine – ÖHLSCHLÄGER, Claudia (eds.): *Schreibszenen. Kulturpraxis – Poetologie – Theatralität*. Freiburg i. Br. – Berlin : Rombach, 2015, s. 9 – 24.
- POTT, Sandra: Einleitung. In: POTT, Sandra (ed.): *Poetiken. Poetologische Lyrik, Poetik und Ästhetik von Novalis bis Rilke*. Berlin – New York : De Gruyter, 2004, s. 1 – 22.
- ROZANOV, Vasilij: *Abgefallene Blätter*. Frankfurt am Main : Eichborn, 1996.
- SCHMIDT, Sarah (ed.): *Sprachen des Sammelns. Literatur als Medium und Reflexionsform des Sammelns*. Paderborn : Fink, 2016.
- SCHULZ, Christoph (ed.): *Poetiken des Blätterns*. Hildesheim – Zürich – New York : Olms, 2015.
- STRÄTLING, Susanne: *Die Hand am Werk. Poetik der Poesis in der russischen Avantgarde*. Paderborn : Fink, 2017.
- THÜRING, Hubert: Friedrich Glausers Schreiben im Kreuzungspunkt von Philologie und Kulturwissenschaft. In: *Germanistik in der Schweiz. Online-Zeitschrift der SAGG*, roč. 5, 2008 (http://www.sagg-zeitschrift.unibe.ch/5_08/thuering.html).
- ZANETTI, Sandro: Logiken und Praktiken der Schreibkultur. Zum analytischen Potential der Literatur. In: WIRTH, Uwe (ed.): *Logiken und Praktiken der Kulturforschung*. Berlin : Kadmos, 2009, s. 75 – 88.

Zornitza Kazalarska
Humboldt-Universität zu Berlin
Institut für Slawistik
Unter den Linden 6
10099 Berlin
Nemecko
e-mail: kazalarska@gmail.com